

Роль М.П.Василенка в культурно-освітній розбудові Української Держави

(за документами особового фонду ЦДАММ)

Серед пам'яток мемуарного характеру у фонді М.П.Василенка в Центральному державному архіві-музеї літератури та мистецтва України є кілька справ з історії культурно-освітньої праці в Українській гетьманській Державі.

Мемуарний набуток, пов'язаний з М.П.Василенком, досить достовірний, оскільки вчений був безпосереднім учасником державної політики, що спрямовувалася на розвиток духовності українського народу. Як зазначали дослідники життєвого і творчого шляху М.П.Василенка, «використовуючи свої зв'язки, він сформував першу гетьманську Раду міністрів, передавши; однак, майже зразу обов'язки голови уряду Ф.А.Лизогубу. Сам він зайняв посаду міністра освіти (з другої половини червня 1918 р. — міністра народної освіти та мистецтва). Деякий час за сумісництвом він також виконував обов'язки міністра закордонних справ»¹.

Написала пам'ятки відомий вчений, сумлінний дослідник вітчизняної історії, дружина М.П.Василенка Н.Д.Полонська-Василенко (ф.542, оп.1, од.зб.35,44-47), яка, емігрувавши в 1944 р. за кордон, опублікувала у Мюнхені, Парижі, Лондоні, Вінніпезі кілька праць про М.П.Василенка та виділила в окрему складову частину під назвою «Гетьманська доба» у розділі «Українська самостійна держава» в другому томі «Історії України», що вперше з'явився друком у Мюнхені в 1976 р.

Зазначеної теми огляду фонду, зокрема, торкається авторизований машинопис «Микола Прокопович (1866-1935). Матеріали до біографії» (од.зб.35; 103 арк.) та спогади про М.П.Василенка (од. зб.46; 503 арк.).

Згадані пам'ятки написані після смерті вченого, але не раніше 1936 р. Матеріали до біографії українською мовою, спогади — російською.

Очевидно, за браком паперу, спогади надруковані на розшитих учнівських зошитах, вкладених після друку в обкладинки, але зберігся не перший екземпляр друку, а копія, слабкоконтрастний, без авторської правки. Можливо, оригінал спогадів відклався десь у іншому сховищі, чи за плином часу зовсім втрачений.

Спогади певною мірою доповнюють «Матеріали до біографії» М.П.Василенка, тож окремі факти стосовно теми повторюються, і використовувати ці документи ліпше водночас.

Згадані документи, як і всі пам'ятки мемуарного жанру, і особливо ті, що писалися про людей близьких, грішать суб'єктивізмом. Дослідник знайде в них і дрібні якісь неточності. Це пов'язане з оцінкою подій по пам'яті на відстані років, чи й огріхами, що вкралися у машинопис невичитаних текстів. Та все ж Наталія Дмитрівна намагалася дотримуватися правди, використовуючи в них численні праці відомих істориків, свідків, у тому числі й безпосередніх учасників, державотворчого процесу в період гетьманської влади в Україні у 1918 р., періодики й газети.

В матеріалах і спогадах подібуємо праці (щоб скоротитися в часі, назву лише авторів) Д.Дорошенка, М.Могилянського, В.Винниченка, С.Пастернака, А.Гольденвейзера. Численні аркуші цих пам'яток просякнуті посиланнями на періодичні й неперіодичні видання, що з'являлися в той час в Україні: «Відродження», «Вільне життя», «Нова Рада», «Киевская мысль» та «Вестник политики и жизни», який виходив у Відні в 1918 р.

В посиланнях, на жаль, не завжди вказані повні вихідні дані видань, що утруднює звірку цитат з першоджерелами.

Оскільки в книгах, часописах і газетних статтях було чимало й суперечливих тверджень, необ'єктивних оцінок діяльності гетьманської влади в галузі культури і освіти, то Микола Прокопович, як зазначає Н.Д.Полонська-Василенко, не завжди погоджувався з прочитаним; вступав у так звану заочну дискусію з авторами; робив свої помітки на сторінках видань.

Матеріали і спогади вельми цікаві щодо змісту. Є в них згадка про участь М.П.Василенка в конспіративному засіданні на квартирі професора Миколи Любинського, де обговорювався склад «[...] першого гетьманського правительств». Коли М.М.Устимову не вдалося сформувати Кабінет Міністрів п. Гетьман доручив Мик[олі] Проко[повичу] 30 квітня сформувати кабінет згідно з висловленими гетьманом побажаннями в його грамоті» (од.зб.35, арк.53).

«Кабінет, — зазначав Василенко в інтерв'ю газеті «Киевская мысль» від 10 травня 1918 р., — повинен бути таким, щоб він міг розпочати реформу життя на найкращих громадських принципах, в основу яких покладено національне відродження України» (арк.53). Погодившись згодом обійняти в новому уряді пост міністра освіти (арк.52), Микола Прокопович розпочав втілювати згадані принципи в життя, скервуючи потуги нового міністерства на «утворення української школи». Міносвіти видало спеціальний наказ про утворення національної нижчої та вищої початкових шкіл, для яких розпочато було друкування підручників (арк.64).

У спогадах розкрито і труднощі, які доводилося долати Міносвіті в 1918 р. В умовах глибокої розрухи, нанесеної Україні громадською війною, треба було забезпечити школи приміщеннями, навчальними посібниками, укомплектувати належним персоналом, організувати заняття. «Крім цього, гостро стояло питання українізації шкіл» (од.зб.46; арк.155).

Не легко було перебудувати й гімназичну освіту. Як зазначалося в «Матеріалах до біографії» М.П.Василенка, в Україні у той час функціонувало багато російських гімназій зі складом російських педагогів. Українських педагогів було ще мало. Підручників українською мовою теж не вистачало (од.зб.35, арк.61).

Не руйнуючи існуючі російські гімназії, міністерство почало паралельно відкривати українські.

Микола Прокопович був переконаний, що цей паралелізм — тимчасове явище. Протягом кількох років українська культура переможе, і тоді всі гімназії перетворяться на українські (арк.61).

Він, зокрема, вважав, що «не треба викликати ворожнечі з боку представників російської культури і навпаки заходами поступової українізації можна зробити велику користь українській культурі» (арк.70).

Все ж на практиці було значно важче, ніж думалося. Ці труднощі яскраво віддзеркалені в спогадах. Реформи середньої школи вимагали вдумливого обґрунтованого вирішення, з в дійсності часто відбувалося інше, розгорялися пристрасті, швидко приймалися рішення, в яких багато було суб'єктивного, глибоко не продуманого. Порушувалася в окремих школах штатна дисципліна. Матеріальний стан рядового вчителя був низьким (од.зб.46, арк.156). Тож міністр народної освіти і мистецтва, щоб наляти школам динамічного розвитку в нових умовах, прийняв делегацію вчителів союзів, скликаних у Києві 15 липня 1918 р. Центральним бюро Всеукраїнського учительського союзу. Він повідомив, «що існує комісія, яка розглядає проект змін управління школами» (арк.156а). Оскільки в комісії не було представників учительських організацій, він запропонував «запросити в комісію членів Центрального бюро Всеукраїнського учительського союзу» (арк.156а).

Не вдаючись до силових методів керівництва, М.П.Василенко щоденно приймав представників шкільних адміністрацій, батьківських комітетів, розв'язуючи десятки життєво необхідних побутових питань (арк.157).

Віддзеркалюють матеріали і розбудову вищої школи. 6 жовтня 1918 р. було відкрито в Києві Український університет. Було збережено при цьому без всякої організаційної ломки професорський склад Київського університету Святого Володимира, оскільки вуз мав і свою майже столітню історію, і свої традиції (од.зб.35, арк.64,65). Того ж дня від Українського університету було відкрито й історико-філологічний факультет у Полтаві, а 22 жовтня 1918 р. — ще один вуз, український університет у Кам'янці-Подільському (арк.65).

Достіть повно віддзеркалено в спогадах й заснування у Києві Української академії наук: включення задуму з цього питання до програми Міносвіти; обґрунтування цієї ідеї в доповідній записці на ім'я гетьмана; підтримка пропозиції Міносвіти гетьманом; призначення 9 липня 1916 р. спеціальної комісії для підготовки законопроекту про створення УАН в Києві (арк.65).

Н.Д.Полонська-Василенко зазначає, що в роботі комісії взяли участь члени Українського наукового товариства професори Г.Павлуцький, П.Тутковський, Е.Тимченко. Активно включилися в її діяльність А.Кримський, С.Тимошенко, М.Тугай-Барановський, В.Модзалевський (секретар) (арк.66).

Водночас Наталя Дмитрівна підкреслює, що «проф[есор] М.С.Грушевський, запрошений взяти участь у роботі комісії, не дав навіть відповіді на запрошення» (арк.66,67).

Неоднозначно поставилася до висвітлення роботи комісії й українська націоналістична преса, побоюючись, що Академія не буде «українською» (арк.66).

У спогадах є дані про проходження основних документів щодо створення УАН. 17 вересня були готові статут, штати, кошторис, законопроект. 12 жовтня законопроект про створення УАН М.П.Василенко вніс на обговорення до Ради Міністрів. Засідання з розгляду цього питання керівним органом, як ішлося в спогадах, було призначене на 19 жовтня, але відкладалося у зв'язку з кадровими змінами в Міносвіті. «Наступником на посту міністра освіти, — писав Микола Прокопович у одному з листів до редакції газети «Киевская мысль», — залишалася тільки поставити законопроект в чергу на засідання Ради Міністрів» (арк.67).

14 листопада¹ Рада Міністрів затвердила законопроект про заснування Української Академії наук у Києві. Президентом її призначили проф. В.І.Вернадського, незмінним секретарем проф. А.Ю.Кримського. 30 листопада на спеціальному зібранні УАН було висловлено М.П.Василенку «шире привітання і гарячу подяку за те, що бувши міністром народної освіти, — зазначалося в ухвалі, — Ви всією душею поклопоталися про заснування Української Академії Наук» (арк.68).

Згаданий документ, підписаний В.І.Вернадським та А.Ю.Кримським, М.П.Василенко зберігав все життя «як найцінніший свій скарб» (арк.68).

«Заснування Академії наук, двох українських університетів, багатьох вищих, середніх та нижчих шкіл, — писав П.Скоропадський у наведеній тут статті «Українська культурна праця за гетьманщини» («Наша культура», 1936, квіт., ст.244); — це наслідок відданості українській культурі багатьох українських діячів». В їх числі гетьман назвав М.Василенка, П.Стебницького, В.Науменка, Д.Дорошенка, І.Огієнка (арк.63).

Корисні справи Міносвіти, що відбиті у цій обширній цитаті, не вичерпують зробленого.

В «Матеріалах до біографії» М.П.Василенка є свідчення про порушення ним питання у травні 1918 р. перед компетентними органами про заснування в Києві Національної бібліотеки України, і така бібліотека згодом була створена (арк.69). «Було зроблено, — як зазначається в цих же матеріалах, — багато й у інших галузях культури: покладено початок для заснування картинної галереї, українського музею, українського національного театру, драматичного та оперного» (арк.69).

Розгорталася і видавнича діяльність: ширилися видавництва, приватні та кооперативні, а кількість виданих книжок протягом існування гетьманства досягла нечуваної цифри (арк.69).

Підсумовуючи огляд охарактеризованих пам'яток, можна зробити висновок, що в них є багато свідчень про кепітку пращо кращих представників української інтелігенції, згуртованих навколо Петра Петровича Скоропадського — останнього українського гетьмана, і конкретні досягнення в галузі культури та освіти за сім з половиною місяців його правління в українській державі.

Із закінченням цього короткого періоду в Україні обстановка погіршилася. Як зазначено в «Матеріалах до біографії» М.П.Василенка, «з приходом добровольців, — так тоді називали денікінців, — становище українських закладів стало загрозливим. Частина українських інститутів була закрита [...]» (арк.71).

¹ Ю.С.Шемшученко, І.Б.Усенко. Життєвий і творчий шлях М.П.Василенка. — Кн.Бібліографія вчених Української РСР Микола Прокопович Василенко. К., вид-во «Наукова думка», 1990. — С.12.

² Див.: назв. кн. — С.30-31.

³ Див.: Основні дати життя і діяльності. — Кн.Бібліографія вчених Української РСР Микола Прокопович Василенко, 1990. — С.22. В «Матеріалах до біографії» названо, очевидно, помилково іншу дату затвердження законопроекту — 29 листопада (од.зб.35, арк.67).